

ФІЛОСОФІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

С. Л. Котенко,
*аспірант кафедри управління суспільним розвитком,
Національна академія державного управління
при Президентові України*

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ

У статті проведено аналіз розвитку державної фінансової політики у світі та Україні, зокрема виявлено, що розвиток фінансів пов'язаний із розвитком держави. Висвітлено питання про внески у розвиток державних фінансів таких великих політичних діячів, як Юлій Цезар, Октавіан Август, Діоклетіан. Автором також проаналізовано розвиток державних фінансів у Римській імперії та в часи Середньовіччя.

Крім того, наведена характеристика періодів становлення та розвитку державної фінансової політики України: Польсько-Литовська доба, Козацька доба, Україна в складі Російської, Австрійської та Австро-Угорської імперій, Україна в 1917–1922 рр. XX ст., Україна у складі Радянського Союзу, незалежна Україна від дня прийняття Декларації про Державний суверенітет України (з 16 липня 1990 р.).

Ключові слова: державні фінанси, фінансова політика держави, фінансова система, фінансові ресурси, фінансові відносини, потреби суспільства.

S. L. Kotenko,
*Graduate student of Management community development department,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine*

FEATURES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE STATE FINANCIAL POLICY

In article the analysed development of the state financial policy in the world and Ukraine. It is established that development of finance is connected with state development. Deposits to development of public finances of such big politicians as Julius Caesar, Octavian Augustus, Diokletian are considered. The analysed development of public finances in the Roman Empire and at the time of the Middle Ages. Such periods of formation and development of the state financial policy of Ukraine as are also allocated and analysed: Polish Litovsky the period, the Cossack period, Ukraine as a part of the Russian, Austrian and Austro-Hungarian empire, Ukraine in 1917–1922 of the XX Art., Ukraine as a part of the Soviet Union, independent Ukraine of day of adoption of the Declaration on the State sovereignty of Ukraine (since July 16 in 1990). It is established that the state financial policy of Ukraine passed a hard way of formation and development as a long time I was under the power of other countries. Imposing budgetary, tax, a monetary policy of other states of Ukraine considerably slowed down its development. *Key words:* public finances, financial policy of the state, financial system, financial resources, financial relations, requirements of society.

С. Л. Котенко,
*аспірант кафедри управління общественным развитием,
Національная академия государственного управления при Президенте Украины*

ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ФИНАНСОВОЙ ПОЛИТИКИ

В статье проанализировано развитие государственной финансовой политики в мире и Украине. На основании теоретического анализа источников выявлено, что развитие финансов связано с развитием государства. Рассмотрены вклады в развитие государственных финансов таких больших политических деятелей, как Юлий Цезарь, Октавиан Август, Диоклетіан. Также сделан анализ развития государственных финансов в Римской империи и во времена Средневековья.

Кроме того, охарактеризованы периоды становления и развития государственной финансовой политики Украины: Польско-Литовский период, Казацкий период, Украина в составе Русской, Австрийской и Австро-Венгерской империй, Украина в 1917–1922 гг. XX в., Украина в составе Советского Союза, независимая Украина от дня принятия Декларации о Государственном суверенитете Украины (с 16 июля 1990 г.). Установлено, что государственная финансовая политика Украины прошла нелегкий путь становления и развития, так как длительное время находилась под властью других стран.

Ключевые слова: государственные финансы, финансовая политика государства, финансовая система, финансовые ресурсы, финансовые отношения, потребности общества.

Постановка проблеми. Концепція державної фінансової політики є невід'ємною частиною економічної галузі знань. Для розуміння сутності та призначення державної фінансової політики необхідно визначити основні передумови її становлення у світі та Україні. З першими проявами державності у світі з'явилися і почали розвиватися фінанси. Спочатку це були примітивні форми розрахунків, податків, державних скарбниць. Розвиток державних фінансів залежить від розвитку держави, відображає життєздатність та потенціал суспільства. Отже, дослідження історичних передумов виникнення та розвитку державної фінансової політики потребує поглибленого дослідження.

Як свідчить **аналіз останніх досліджень**, розвиток державної фінансової політики у світі та Україні досліджується науковцями у різних аспектах. Найбільш вагомими серед них можна вважати наукові здобутки О.Кириленка, О.Молдована, І.Михасюка, О.Тимчука, В.Оспішева, Ю.Пасічника. Так, О.Кириленком було досліджено стан державної фінансової політики в Радянському Союзі, встановлено недоліки тогочасної діючої політики [2]. О.Молдован було досліджено розвиток фінансів у Римській імперії та в часи Середньовіччя [3]; І.Михасюк виділив етапи формування державної фінансової політики за часи незалежної України [1]. У працях В.Оспішева досліджено вплив держави на фінансову політику в часи, коли Україна перебувала у складі Російської, Австрійської та Австро-Угорської імперій. Ю.Пасічник виділив періоди розвитку державної фінансової політики, починаючи з Київської Русі й закінчуючи незалежною Україною [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявні досягнення науковців у дослідженні цієї проблематики, все ж таки думки авторів, коли саме почали з'являтися у світі елементи державної фінансової політики, розходяться. Також існують суперечності в тому, коли і за яких умов почала розвиватися державна фінансова політика України.

Метою статті є дослідження особливостей виникнення та розвитку державної фінансової політики у світі та Україні.

Виклад основного матеріалу. Міцність і стабільність будь-якої сучасної держави незалежно від форми правління та політичного режиму значно залежить від її здатності ефективно реалізовувати покладені на неї функції. Перелік останніх сьогодні є досить широким, оскільки кожна держава визначає власні пріоритети, що ґрунтуються на усвідомленні та врахуванні дії цілого комплексу чинників, зокрема історичних перед-

умовах, особливостях менталітету людей, які є громадянами цієї держави, політичних уподобаннях, реальному джерелі влади в країні тощо.

Адекватне фінансове забезпечення є одним із головних чинників ефективності реалізації державою своїх функцій в умовах товарно-грошових відносин. Таким чином, виникнення та розвиток державної фінансової політики історично нерозривно пов'язано з еволюцією функцій держави. Ця політика актуалізується і змінюється відповідно до тих завдань, які постають перед державою в конкретних історичних умовах [3, с. 12]. Першопричиною виникнення державної фінансової політики є формування інститутів державної влади як суспільного блага, сенс якого полягає в забезпеченні певного порядку всередині суспільства та захисту його від зовнішніх загроз.

Високого розвитку державні фінанси досягли в Римській державі. Тут стратегічне управління та контроль за державною скарбницею здійснював сенат. Оперативним управлінням займалися кветори, які здійснювали облік і зберігання готівки, займалися веденням прибутково-видаткових книг, слідували за цільовим витрачанням державних коштів. Державні видатки Римської Республіки на першому етапі не були значними, оскільки суспільні блага забезпечувалися фінансами аристократії та багатими громадянами. Це вважалося почесною справою, підвищувало їх авторитет та розширювало політичний вплив. Саме тому система оподаткування не була обтяжливою. Першими податками тут були мита на експорт та імпорт. Пізніше був запроваджений цільовий майновий податок – трибутум – для фінансування війська [3, с. 14–15].

Імператор Юлій Цезар (102–44 рр. до н.е.) скасував відкупи за прямими податками, зберігши їх тільки для непрямих. Політику Цезаря продовжив Октавіан Август. Його реформа у фінансовій політиці вважалася найуспішнішою за все існування Стародавнього Риму. Він запровадив нову бюджетну архітектуру в імперії, змінив характер міжбюджетних відносин, створив систему цільових бюджетних фондів, реформував та вдосконалив систему оподаткування [3, с. 17–18].

У Римській імперії на центральному рівні поряд з державною скарбницею – аерарієм було запроваджено скарбницю імператора – фіск. З фіску фінансувалося утримання війська, чиновників, організація видовищ, будівництво, тобто ті видатки, які укріплювали авторитет та політичний вплив імператора. Бюджетна система Римської імперії мала і вертикальну структуру: на місцевому рівні також були створені скарбниці, за якими були закріплені власні доходи (у тому числі з місцевих

податків); вони мали трансфертні відносини з центральною казною. При цьому завдяки бюджетній децентралізації місцеві скарбниці з плином часу відігравали дедалі значущу роль [12].

Майже три століття створена Октавіаном Августом фінансова політика держави залишалася практично незмінною, оскільки давала змогу успішно реалізовувати функції, що покладалися на державну владу імперії. Проте через неконтрольоване зростання видатків та високу інфляцію фінансова політика Августа почала втрачати свою ефективність.

Черговий етап реформ розпочав імператор Діоклетіан (284–305 рр.). Він реформував податкову систему та започаткував перші елементи бюджетного планування. Головним і найсуперечливішим нововведенням стала заміна знецінених інфляцією грошових податків на натуральні. Оскільки потреби держави, зокрема армії, стали також вираховуватися в натуральній формі (зерном, м'ясом, вином, олією тощо) на заздальгідь відому кількість фіскальних одиниць, то постала можливість скласти видатковий бюджет і відповідно до його обсягу щорічно встановлювати податкові ставки. Фактично так започаткувався бюджет держави у сучасному розумінні цього терміна, відповідно з'явилися зачатки бюджетного планування [3, с. 19].

У Середньовіччі державна влада представлялася доходом монарха, який складався з трьох головних елементів: нерегулярних доходів від успішного ведення війн; доходів від володіння власним майном, капіталом та особливими правами; низки податків та зборів. Значна частка доходів монархії, особливо на ранніх етапах розвитку (друга половина I тис. н. е.), забезпечувалася за рахунок війн. Власне, головним чином війни і розпочиналися тоді, коли певна країна потребувала додаткових матеріальних ресурсів для свого розвитку. Доходом монарха у разі успішного ведення воєнних дій проти інших країн були захоплені майно і землі, одноразові контрибуції, постійні данини з жителів захоплених і залежних земель тощо. Очевидно, що таке джерело доходів монарха та держави було досить ненадійним [2, с. 20].

Розвиток державної фінансової політики в Україні можна поділити на такі періоди:

1. Київська Русь і Галицько-Волинське князівство (IX–XIII ст.).
2. Польсько-Литовська доба (XIV–XVI ст.).
3. Козацька доба (XVI–XVIII ст.).
4. Україна в складі Російської, Австрійської та Австро-Угорської імперій (XVIII – початок XX ст.).
5. Україна в 1917–1922 рр. XX ст.
6. Україна у складі Радянського Союзу (30.12.1922 – 15.07.1990).

7. Незалежна Україна від дня прийняття Декларації про Державний суверенітет України (з 16 липня 1990 р.) [4, с. 63].

У Київській Русі становлення системи управління та її економічні відносини починаються зі створенням східнослов'янської державності в часи правління князя Олега, який об'єднує північ і південь Русі та проголошує Київ матір'ю міст руських. Східнослов'янські племена мали платити данину варягам, що служили Русі. Так поступово формувалася фінансова система, яка згодом забезпечувала обов'язкове та стабільне поповнення київської скарбниці.

У Київській Русі основним податком була данина з підкорених земель, розмір якої варіювався і залежав переважно від політичних інтересів і влади князя, який володарював. Розмір данини визначався для кожного племені окремо. Спочатку це була плата за захист окремих земель князем. Данина існувала у формах «повозу» і «полюддя». «Повіз» вносили самі платники, а «полюддя» збиралося князівською дружиною. І хоч данина не була в прямому розумінні податком, вона стала джерелом, із якого бере становлення сучасна податкова система. Згодом до данини приєдналися й інші види оподаткування, що вже мали внутрішні джерела [9, с. 119–122].

Наступний етап у формуванні дворівневої системи взаємодії влади в Київській Русі припадає на правління Ольги, яка створила перший в історії Київської Русі ефективний механізм визначення розміру данини, що забезпечував необхідні надходження до скарбниці й залишав частину продуктів для задоволення потреб місцевих князівств. Княгиня поділила всі землі на волості, обклала державною даниною землі північної Русі, визначила податки на користь державної скарбниці. Ще одним джерелом поповнення великокняжої скарбниці на той час стає торговельна та інша комерційна діяльність [5]. Із розвитком феодалізму в Київській Русі формується панівний клас феодалів і стрімко зростає феодалське землеволодіння. Право власності на землю належало в основному феодалам – князям, боярам і церкві. Вони не сплачували податків, мали низку інших привілеїв і пільг. Вільні селяни-общинники спочатку платили данину з будинку, а коли феодалізм став панівним, об'єктом оподаткування стали й земельні угіддя. Джерелом сплати податку був прибуток від землекористування, тобто земельна рента. Одиниця обкладення, види платежів та їхня величина були неоднаковими для різних князівств. Згодом базою для оподаткування стає чисельність жителів [9, с. 119].

Поряд із посиленням ролі місцевого оподаткування в Київській Русі відбувається і поступове закріплення загальнодержавного оподаткування. У період панування натурального господарства більшість держав задовольняли свої потреби за допомогою натуральних повинностей і вся фінансова діяльність зосереджувалася на місцях, де визначали її розмір, розподіляли їхній тягар і на свій розсуд витрачали державні кошти [9, с. 120].

Польсько-Литовська доба виникнення фінансів характеризується появою нових юридичних норм, поступовим переходом від звичаєвого права, зміцненням адміністративного впливу на економічні процеси. Існувало кілька рівнів податків: загальнодержавні, окремого князівства, повіту, села, окремого лана, осадчого. Крім податків і платежів, на користь держави стягувалося мито з власників сіл, доріг, полів, фільварників. Воно могло бути в грошовій, натуральній, відробітковій формі. Крім обов'язкового характеру платежів, поширеною була система пільг.

З розвитком сільськогосподарських відносин почала розвиватися торгівля і, як наслідок, грошові відносини (поява грошей). Починаючи з XV ст. товари продаються у кредит, під заставу; почали використовуватися векселі. З'являються перші «банківські торгові доми», де відсоткові ставки сягали 50–100% [4, с. 118–121].

Під час Козацької доби був чіткий адміністративний устрій, власна податкова система, формувалася відповідна фінансова політика. До тогочасних доходів відносили: кошові регалії та домени; королівські та царські субсидії; військову здобич; торговельний, подимний, мостовий та інші збори; орендну плату. До витрат відносили: утримання та спорядження Запорізького Війська, церковних установ, кошового господарства; видачу кредитів; виплати членам війська та допомога козакам; видатки на користь Російської імперії; задоволення претензій інших держав.

З кінця XVIII ст. до початку XIX ст. в Україні повністю сформувався товарний тип господарювання, що призвело до класового розподілу суспільства. На той час українські землі перебували у складі Російської, Австрійської та Австро-Угорської імперії. Така розмежованість негативно вплинула на всі сфери суспільного життя українців і гальмувало розвиток фінансової політики держави [10, с. 48].

Підкреслимо, що 1917–1922 рр. XX ст. був важким періодом у становленні фінансової політики Української держави. Через часту зміну політичної ситуації, громадянську війну бюджетний про-

цес практично не здійснювався. Були перші спроби забезпечити системність державних надходжень і видатків. Не можна не враховувати той факт, що Україна майже два століття входила до складу інших держав, тому налагодити бюджетний процес було вкрай важко. Перші кроки до бюджетної самостійності зробила Центральна Рада, відокремившись від Росії, і намагаючись створити власний грошовий обіг, оскільки тоді Україна не мала своїх грошей, податків, банку. Паралельно з чинними російськими законами діяли українські у сфері бюджетних відносин. Це не давало змоги нормально розвиватися фінансовій політиці. Україна залежала від поставок російських грошових знаків. Сплата податків була неупорядкованою, виплата заробітної плати припинилася, купівельна спроможність населення знизилася. Ситуація покращилася лише з випуском української грошової одиниці. З приходом гетьмана П.Скоропадського вдалося створити державний бюджет.

У листопаді 1917 р. Росія припинила поставку грошових знаків в Україну і було прийнято рішення про випуск кредитових білетів. Такі гроші були недосконалими і слабо захищеними від підробок. Отже, перші українські гроші були випущені 24 грудня 1917 р., хоча самостійної грошової одиниці введено не було. У 1919 р. всі російські грошові знаки переставали бути платіжним засобом і державною грошовою одиницею стає гривня, але через військові дії провести ці зміни не вдалося, тому знову випускаються карбованці, якими користувалися у всіх сферах суспільного життя [4, с. 256–261].

Важливими завданнями фінансової політики Української РСР стали стабілізація курсу національної грошової одиниці, мінімізація розміру бюджетного дефіциту та упорядкування структури фінансово-бюджетної системи країни. Здійснювалося пряме планове регулювання економіки, визначалася спрямованість діяльності підприємств. Значну питому вагу в складі доходної частини державного бюджету становили податки та платежі державних підприємств. Надавалися пільги підприємствам, підвищувався рівень рентабельності підприємств, справлявся відповідний вплив на швидкість обороту грошових і матеріальних ресурсів, зниження собівартості продукції. У структурі видатків бюджету переважали видатки на народне господарство та соціально-культурні цілі [11, с. 56–73]. Фінансова політика Радянської України спрямовувалася на те, щоб почало існувати безкласове суспільство і неринкова економіка [7, с. 100].

У 1990 р. в Україні була розроблена і прийнята Концепція переходу до ринкової економіки. Еко-

номічна ситуація, у якій опинилася Україна на початку 90-х рр., виявилася чи не найскладнішою серед усіх постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи, і тому практична реалізація поставлених завдань виявилася занадто складною. Було прийнято рішення про впровадження радикальних реформ, які б сприяли виходу України із кризи. З цією метою в галузі фінансової політики передбачалося проведення глибокої реформи фінансової і бюджетної системи шляхом: реального розмежування фінансової та кредитної системи країни; відокремлення фінансів державних підприємств від державного бюджету; розробки зведеного балансу фінансових ресурсів держави для відображення процесів формування, розподілу та використання фінансових ресурсів держави, забезпечення децентралізації державних фінансів, розмежування державного та місцевого бюджетів за джерелами надходжень та витрат; перебудова податкової системи в напрямі її подальшої лібералізації; запровадження системи достовірного фінансового обліку, звітності та своєчасної сплати податків; зменшення бюджетних видатків та ліквідація дефіциту державного бюджету; формування ринку обслуговування державного боргу на основі розміщення на ньому державних позик та облігацій, державних короткострокових казначейських зобов'язань [2].

У формуванні та становленні фінансової політики в Україні можна виділити три етапи.

Перший етап – 24 серпня 1991 р. – 16 листопада 1992 р., тобто від проголошення політичної незалежності й до здобуття незалежності української економіки від російського рубля. Як відомо, рубль продовжував обслуговувати наш безготівковий обіг, доки не було введено купоно-карбованець (до 16 листопада 1992 р.).

Другий етап – з листопада 1992 р. по вересень 1992 р.

Третій етап триває з жовтня 1993 р. Це етап реальних кроків у фінансовій політиці, які характеризуються певними позитивними зрушеннями у фінансово-грошовій сфері, погашенням гіперінфляції. З нього почалися суттєві реформи в Україні [1, с. 165].

Верховна Рада України кожен рік затверджує Основні напрями бюджетної політики, а Національний банк України – Основні засади грошово-кредитної політики. Ці документи є визначальними у формуванні поточної фінансової політики держави [8].

Основною метою фінансової політики України на сучасному етапі її розвитку є якнайшвидше підвищення добробуту населення, про що свідчить Послання Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір. Концептуальні засади економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки», де зазначено, що основне завдання фінансової політики полягає в тому, щоб впорядкувати економічну, соціальну, політичну та гуманітарну сфери. Ідеться про практичну реалізацію завдань довгострокової стратегії, яка має забезпечити міцне підґрунтя України як високорозвиненої, соціальної за своєю сутністю, демократичної правової держави, її інтегрування у світовий економічний процес як країни з конкурентоспроможною економікою, здатною вирішувати найскладніші завдання свого розвитку [6].

Висновки. Розвиток державної фінансової політики прямо залежить від розвитку суспільства, держави. З виникненням необхідності обміну знаряддями праці та побуту виникла торгівля та з'явилися перші гроші. З появою грошей утворилися перші елементи оподаткування. Фінансова політика держави перебуває в постійних змінах. У часи Середньовіччя, Римської імперії та Київської Русі спостерігаються прості елементи фінансової політики. Згодом почали з'являтися перші елементи бюджетування, оподаткування та надання кредитів. Зараз фінансова політика держави – це цілий комплекс дій держави у забезпеченні соціально-економічного розвитку країни.

Україна пройшла нелегкий шлях становлення та розвитку державної фінансової політики. Багаторічне перебування під владою інших країн гальмувало розвиток фінансової політики нашої держави. І хоча зараз виокремлено основні її напрями, функціонує безліч програм з покращення соціально-економічного життя суспільства, все ж таки держава не справляється з усіма своїми функціями та не в змозі забезпечити більшість потреб населення. Тому українській владі необхідно прикласти значних зусиль з покращення фінансового становища нашої держави.

Перспективні напрями досліджень. Подальший розвиток дослідження має бути присвячений більш детальному вивченню становлення та розвитку державної фінансової політики України за часи незалежності, а також її впливу на людський розвиток.

Список використаних джерел

1. Державне регулювання економіки / [І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залого] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. і акад. АН Вищої школи України І. Р. Михасюка. – Львів : Укр. технології, 1999. – С. 164–170.
2. *Кириленко О. П.* Фінанси: теорія та вітчизняна практика : навч. посіб. [Електронний ресурс] / О. П. Кириленко. – Тернопіль : Екон. думка, 2000. – Режим доступу : <http://studentbooks.com.ua/content/view/7/54/1/7/>
3. *Молдован О. О.* Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ : монографія / О. О. Молдован. – К. : НІСД, 2011. – 380 с.
4. *Пасічник Ю. В.* Бюджетна система України : навч. посіб. / Ю. В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2006. – 607 с.
5. Повесть временных лет. – М. ; Л., 1950. – Ч. 1. – С. 97.
6. Послання Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02>
7. *Ревежук В. Я.* Фінансові системи України в 1917–1921 роках: історичний контекст / В. Я. Ревежук // Іст. пам'ять. – 2012. – № 28. – С. 100–110.
8. Про основні засади грошово-кредитної політики на 2004 рік [Електронний ресурс] : Рішення Ради Національного банку України № 21 від 17 верес. 2003. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36090>
9. *Тимчук О.* Ретроспективний аналіз розвитку державних фінансів Української держави / О. Тимчук // Екон. аналіз. – 2008. – № 3 (19).
10. Фінанси: курс для фінансистів : навч. посіб. [В. І. Оспіщев, О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова та ін.] ; за ред. В. І. Оспіщева. – К. : Знання, 2008. – 567 с.
11. *Чугунов І.* Формування бюджету Української РСР у складі бюджетної системи СРСР / І. Чугунов, М. Пасічний // Вісн. КНТЕУ. – 2013. – № 3. – С. 56–73.
12. *Adams Ch.* For Good and Evil: The Impact of Taxes on the Course of Civilization / Charles Adams. – 2 Sub ed. – Madison Books, 1999. – 539 p.

References

1. Derzhavne rehulyuvannya ekonomiky / [Mykhasyuk I., Mel'nyk A., Krupka M., Zaloha Z.] za red. d-ra ekon. nauk, prof. i akad. AN Vyshchoyi shkoly Ukrainy I. R. Mykhasyuka. – L'vivs'kyi natsional'nyy universytet im. I. Franka, L'viv: «Ukrayins'ki tekhnolohiyi», 1999. – S. 164–170 [State regulation of economy].
2. Kyrylenko O. P. Finansy (Teoriya ta vitchyznyana praktyka): Navch. posibnyk. - Ternopil' : Ekonomichna dumka. – 2000 / [Elektronnyy resurs] – Pezhym dostupu: <http://studentbooks.com.ua/content/view/7/54/1/7/> [Finance (theory and state practice)].
3. Moldovan, O. O. Derzhavni finansy Ukrainy: dosvid ta perspektyvy reform : monohrafiya / O. O. Moldovan. – K. : NISD, 2011. – 380 s. [Public finances of Ukraine: experience and prospects of reforms].
4. Pasichnyk Yu. V. Byudzhetna systema Ukrainy: Navch. posib. / Yu. V. Pasichnyk. – K. : Znannya-Pres, 2006. – 607 s. [Budgetary system of Ukraine].
5. Povest' vremennikh let [Tekst]. – M. – L., 1950. – Ch.1. – S. 97 [Story of temporary years].
6. Poslannya Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoyi Rady Ukrainy «Yevropeys'kyi vybir. Kontseptual'ni zasady stratehiyi ekonomichnoho ta sotsial'noho rozvytku Ukrainy na 2002-2011 roky» / [Elektronnyy resurs] – Pezhym dostupu : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02> [The message of the President of Ukraine in Supreme I am glad Ukraine a=vropeysky choice. The conceptual principles of strategy of economic and social development of Ukraine for 2002–2011].
7. Revehuk V.Ya. Finansovi systemy Ukrainy v 1917–1921 rokakh: istorychnyy kontekst / V. Ya. Revehuk // Istorychna pam"yat'. – 2012. – # 28. – S. 100–110 [Financial systems of Ukraine in 1917–1921 fates: historical context].
8. Rishennya Rady Natsional'noho banku Ukrainy # 21 vid 17.09.2003 «Pro osnovni zasady hroshovo-kredytnoyi polityky na 2004 rik» / [Elektronnyy resurs] – Pezhym dostupu: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36090> [The decision of Rada of National bank of Ukraine No. 21 of 17.09.2003 “About the basic principles of a monetary policy for 2004”].
9. Tymchuk O. Retrospektyvnyy analiz rozvytku derzhavnykh finansiv ukrayins'koyi derzhavy / Ekonomichnyy analiz. – 2008. – # 3 (19). [Retrospective analysis of development of public finances of the Ukrainian state].
10. Finansy: kurs dlya finansystiv: Navch. posib. [Ospishchev V. I., Blyznyuk O. P., Lachkova L. I. ta in.] za red. V. I. Ospishcheva. – K. : Znannya, 2008. – 567 s. [Finance: course for financiers].
11. Chuhunov I. Formuvannya byudzhetu Ukrainys'koyi RSR u skladi byudzhetnoyi systemy SRSR / I. Chuhunov, M. Pasichnyy // VISNYK KNTEU. – 2013. – # 3. – s. 56–73 [Formation of the budget Ukrainian the Soviet Socialist Republic as a part of the budgetary USSR system].
12. Adams, Ch. For Good and Evil: The Impact of Taxes on the Course of Civilization / Charles Adams. – 2 Sub ed. – Madison Books, 1999. – 539 p.